

**Н. І. Богданець-Білоskalенко
М. І. Зоряна**

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2015

УДК 811.161.2(075.2+076)

ББК 81.2Укр-922

Б73

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.07.2015 р. № 777)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Умовні позначення:

— визначте в тексті важливе,
цінне;

— поміркуйте над твором, який
будете читати;

— відшукайте незвичні слова
та вислови;

— попрацюйте в парах;

— попрацюйте в групах;

— виберіть завдання;

— ознайомтеся з інформацією.

Богданець-Білокаленко Н. І.

Б73 Літературне читання : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч.
закл. / Н. І. Богданець-Білокаленко, М. І. Зоряна. — 176 с. : іл.
ISBN 978-966-349-550-7

Підручник написаний відповідно до програми з літературного читання для 4 класу. До видання увійшли високохудожні твори — кращі надбання української та зарубіжної літератур.

Підручник чітко структурований. У ньому запропоновано прийоми роботи з творами, подано багатофункціональний ілюстрований матеріал. Система організації навчальної діяльності на основі тексту створює можливості для творчого навчання учнів читати й розуміти літературний твір, збагачувати особистість дитини засобами художнього твору.

Для учнів, учителів, методистів, батьків.

УДК 811.161.2(075.2+076)

ББК 812.2Укр-922

ISBN 978-966-349-550-7

©Богданець-Білокаленко Н. І.,
Зоряна М. І., 2015

©Видавництво «Грамота», 2015

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *М. Вербицького*
Слова *П. Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ДОРОГІ ДРУЗІ!

У цьому навчальному році на уроках літературного читання ви продовжите вивчення усної народної творчості, ознайомитеся з легендами та міфами, прочитаєте твори видатних українських письменників: Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. Ви більше дізнаєтеся про їхні дитячі роки, коли вони написали свої перші поетичні твори, чим захоплювалися.

Творчість деяких письменників вам уже відома. Це твори Леоніда Глібова, Ліни Костенко, Грицька Бойка, Дмитра Павличка. Однак ви відкриєте для себе й нових авторів — Олександра Довженка, Олесь Гончара, Василя Симоненка, Френка Баума, прочитаєте цікаві твори сучасних письменників — Неди Нежданої та Олександра Дерманського.

Працюючи з підручником, ви потрапите у світ пригод і романтики, а ознайомлення з гумористичними творами навчить вас проводити паралелі із сучасним життям. Твори про ваших ровесників допоможуть усвідомити найважливіші цінності моралі й етики, що роблять людину духовно багатогою та щедрою на добро, порядність і чесність.

Читаючи художні твори, дуже важливо, щоб ви вміли уявляти зображені події та їх учасників, проникати в духовний світ персонажів.

Творча робота з художніми творами відкриє перед вами багатогранну красу поетичного слова, силу рідної мови, збагатить словниковий запас.

Поміркуйте над запитаннями наприкінці творів і розділів. Вони допоможуть вам добре зрозуміти художні тексти, а рубрикації спонукатимуть до роздумів і дискусій.

Любіть книжки, читайте вдумливо, адже з них ви дізнаєтеся багато нового, цікавого й потрібного в житті. Підручник — незмінний помічник, який дасть вам змогу пізнати дивовижний світ, допоможе знайти відповіді на ваші численні запитання.

Автори

БАТЬКІВЩИНО МОЯ

Батьківщино моя,
Зореносна моя,
Бачу, правда твоя
Над віками сія.

Чую, слава твоя,
Наче сонячний дзвін,
Крізь сторіччя луна
У серцях поколінь.

Бери очі й мої,
Щоб видніше було.
Бери слово й моє,
Щоб ясніше було.

Бери кроки й мої,
Коли йдеш уперед.
Бери мрію й мою,
Коли мрієш про злет.

Михайло Івасюк

Над чорнобривцями в саду
Останнє яблуко висить.
Останній лист упав
На чорнобривці вчора.

Микола Вінграновський

Яка красива наша Україна: величаві гори, оксамитові ліси, безмежні степи, безкрає море, лани, засіяні пшеницею й розкішними соняхами! Про неї говорять: солов'їна, писанкова, барвінкова, завітчана пшеницею, мальвами й чорнобривцями! Ви з дитинства чули слова: *калинонька, верба, чорнобривці, вишневий садок, соловейко, сопілка*. Вони для нас, українців, є дуже важливими. Калина — це символ України. У народі говорять: *без верби і калини немає України*. Однак, де б по світу життя не розкидало українців, завжди біля їхньої хати бриніли чорнобривці з приємним до щему запахом рідної домівки й рідної землі.

У цьому розділі йтиметься про одвічні цінності, важливі для кожного українця. Тому й називається він «Хлібом і чорнобривцями пахне рідна земля».

ХЛІБ І КВІТИ В РІЗНИХ ТВОРАХ СПЛЕЛИСЬ

Хліб — це життя, квіти — краса й натхнення. Їм присвячено багато прислів'їв, загадок, легенд і казок, пісень, віршів, оповідань і картин.

Чи були ви в полі, коли колоситься пшениця? Чи бачили її безкрає море, дихали повітрям, напоєним запахом колосся? Така краса не може не приваблювати будь-яку людину, тим більше поетів і письменників, які передають її за допомогою художнього слова. Воно у творі — красиве, сильне, виграє, як самоцвіти на сонці, різними відтінками. За допомогою слова автори твору передають почуття й так описують картини природи, життя, що ми їх уявляємо й відчуваємо. Як це їм удається? Допомагають художні засоби: слова-ознаки, які підкреслюють в описаному особливі якості, слова в переносному значенні чи порівняння: *золотий коровай, усміхається, як маля, вся земля*.

Прочитайте твір української письменниці Зірки Мензатюк. Про що в ньому йдеться? Як авторка за допомогою слова описує почуття?

ЧОРНОБРИВЕЦЬ

— Паничику чорнобривчику, чом не виростаєш?

— Я расту, расту: листя — у висоту, корінь — у глибину, у чорну землю, у холодну воду, що рідним голосом говорить.

— Паничику чорнобривчику, а вже літо рум'яне!

— Ще почекаю, не зацвітаю: ще тому літові немає краю!

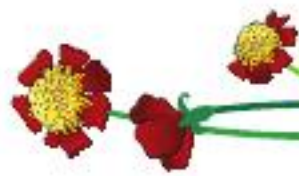
— Паничику чорнобривчику, а вже літо медове!

— Ще я розкущуся, розгуляюсь, піду квітником, як козак навприсядки, зеленим чубом розмаю!

— Паничику чорнобривчику, а вже літо серпневе! Пшеницю жне, снопи кладе, палке, жарке, від сонця аж руде!

- Та ось мій цвіт на обжинковий віночок. Цвіт смаглявий, кароокий; скільки в небі зірок, стільки в мене квіток!
- Паничику чорнобривчику! Пізня осінь морозом пахне!
- Виший мене на сорочці чорнобривими нитками: темними, як ніч, червоними, як літо. Буду тобі коло серця процвітати.

1. Якими словами описує письменниця літо? Які в цей час чорнобривці?
2. Прочитайте, який цвіт у чорнобривців. Які це нитки — чорнобриві?

- Визначте, між ким відбувається розмова. Розподіліть ролі. Прочитайте діалог.
- Вивчіть слова. Розіграйте діалог із пам'яті.

- Розгляньте на малюнку (с. 7) віночок. Поясніть, чому він називається *обжинковим*.
- Викладіть у зошитах такий віночок (*виберіть і виріжте з намальованих квітів і колосків*).

Прочитайте твір *Василя Скуратівського*, де розповідається про звичай українського народу справляти обжинки. Українські звичаї і тепер не втрачають своєї чарівності та краси. Вони сповнені глибокого змісту, поезії й символіки.

ЯК У СЕРПНІ ДБАЄМ, ТАК ЗИМОЮ МАЄМ

(Уривок)

Коли починалися жнива, жінки одягалися по-святковому й усім сімейством вирушали в поле.

Якщо в когось із господарів був великий лан і він не встигав учасно зібрати врожай, то скликав толоку. Це дуже давня форма колективної взаємодопомоги. На неї запрошували переважно сусідів і родичів. Учасникам таких гуртів не платили, а лише харчували. За допомогою толок наш народ зумів вижити в тяжкі часи ворожих набігів, які спустошували землю.

Учасників жниварської толоки називали в народі «женчиками». Першою починала зажинок найстарша жінка, яка

жала перший сніп. Якщо в родині була дівчина на виданні, то із зерен першого снопа мали спекти весільний коровай. Після цього жінка зверталася до присутніх:

Ой жніте, женчики, обжинайтеся,
І на чорну хмару озирайтеся.

Господар відповідав:

Швидше жніть до оборіжка* —
Там пирогів повна діжка!

Найстарша жниця заводила зажинкову пісню, і її підтримували:

Живо, женчики, живо
Дожинайте ниву,

Будемо плести віночки
З золотої пшенички...

Нарешті нива зібрана. Женчики з піснями й вінками йшли до господаря:

Відчиняй, пане, ворота,
Бо йде твоя робота.
Несем тобі вінки

Із золотої нивки —
Житнії, пшеничні,
Щоб були величні.

- Прочитайте опис картини «Жниця» українського художника Миколи Пимоненка.

Золотисте пшеничне поле. Безхмарне блакитне небо. Красива жінка із жмутом нажатої пшениці й серпом у руках усміхається до нас. Від цього образу віє доброзичливим теплом. Жниця випрямилася, щоб перепочити від нелегкої роботи. Чому ж вона всміхається? Чи можемо ми зрозуміти цю таємницю?

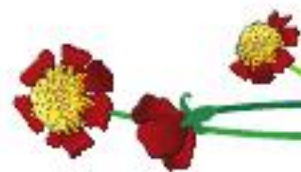
- Що вам хочеться доповнити до цього опису? Які запитання у вас виникли?

М. Пимоненко.
Жниця. 1889 р.

* *Оборіг* — будівля на чотирьох стовпах для зберігання сіна, збіжжя; тут: снопів жита, пшениці.

«Яка українська пісня? Невже така пісня може когось не хвилювати?.. Як написано просто й разом з тим геніально! А які мелодії! Хто ще у світі може так творити?..» (Микола Вінграновський).

Прочитайте вірш українського поета Миколи Сингаївського. Які почуття передані в ньому?

ЧОРНОБРИВЦІ

Чорнобривців насіяла мати
у моїм світанковім краю.
Та й навчила веснянки співати
про квітучу надію свою.

Як на ті чорнобривці погляну,
бачу матір стареньку,
бачу руки твої, моя мамо,
твою ласку я чую, рідненька.

Я розлуки і зустрічі знаю,
бачив я у чужій стороні
чорнобривці із рідного краю,
що насіяла ти навесні.

Як на ті чорнобривці погляну,
бачу матір стареньку,
бачу руки твої, моя мамо,
твою ласку я чую, рідненька.

Прилітають до нашого поля
із далеких країв журавлі.
Розцвітають і квіти, і доля
на моїй українській землі.

Як на ті чорнобривці погляну,
бачу матір стареньку,
бачу руки твої, моя мамо,
твою ласку я чую, рідненька.

1. Прочитайте рядки, у яких поет говорить про матір. Які почуття виникли у вас? У яких словах по-особливому звучить тепло й ласка?
2. Чим особлива побудова твору? Яка строфа повторюється? Поясніть, чому саме ці слова повторюються.

- Прочитайте текст пісні. Передайте голосом ніжність і мелодійність звучання.
- Прочитайте її одне одному з пам'яті.

Микола Сингаївський (1936–2013) народився в родині хліборобів на Поліссі, що на Житомирщині.
Музику на слова пісні створив український композитор Володимир Верменич.

Прочитайте вірші українського поета *Дмитра Павличка*.

ПІСНЯ ПРО ПШЕНИЦЮ

Сонце гріє, вітер віє, а вода тече.
Наша мати пшениченька
                                золоту сорочку тче.
А в тій золотій сорочечці, як маля,
Буде красуватися, буде усміхатися
                                вся земля.

Сонце гріє, вітер віє, а вода тече.
Наша мати пшениченька золотий коровай пече.
А золотий коровай на столі засія —
Буде веселитися і благословитися вся земля.

1. Якими словами поет описує, що пшениця дозріває? Прочитайте їх. Що, на вашу думку, підказало автору такий образ?
2. З ким порівнює поет землю, яка колоситься золотою пшеницею? Які почуття передано в цих рядках?
3. У якому значенні вжито у вірші слово *золотий*?
4. Назвіть слова, якими поет створює сонячний, радісний настрій у вірші.
5. Доведіть, що автор наділяє пшеницю діями людини.

- Розкажіть, яким подіям присвячується випікання короваю.
- Прочитайте виразно вірш.
- Відгадайте загадку.

Круглий, мов сонечко, щедрий, мов літечко.
На блюді красується, їжте мене, люди.

- Який малюнок ви намалювали б за змістом вірша? Намалюйте в робочому зошиті.
- Яким ви уявляєте святковий коровай? Розкажіть.
- Складіть сценарій свята короваю й запропонуйте провести його вдома.

Чумацький Шлях — величезне скупчення зірок, яке ми бачимо неозброєним оком. **Чумак** — в Україні в XV–XIX ст. візник, який перевозив на волах хліб, сіль і рибу.

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

Давно, коли не було ще на небі Чумацького Шляху,
Коли на Вкраїні не знали, звідки привезли
солі до хліба святого, до цибулі і, ясно ж, на саламаху*,

В одному селі знайшовся парубок добрий.
«Поїду, — сказав, — поїду по сіль за десятий обрій!

Поїду в долину білу, де висохло море,
Солі привезу людям, щоб зменшити їхнє горе!»

Збирались діди та й мовляли хлопцеві молодому:
«Не їдь же туди! Ніхто ще звідтіля не вернувся додому.
Там ти осліпнеш од блиску білого поля!»

Одначе поїхав хлопець, тверда була в нього воля.
По дорозі він бачив, як люди косили пшеничні лани
й сіножаті,
І ставав же він їм на підмогу, але не лишався
на їхньому святі.

* *Салама́ха* — страва, приготовлена з товченого часнику із сіллю та хлібом і квасолі.

«Не моє це діло, — він мислив, — обжинки чужі
святкувати,
Коли десь там чекають солі рідні люди і рідна мати!»

А за десятим обрієм відкрилася біла долина.
Впав на землю чумак од радості, до солі припав очима.

Наморений — заснув до світанку, і після важкої ночі
Сонце хотів привітати, але сіль йому виїла очі.

Сонця не видно, та чути — ключ журавлиний курличе,
Додому дорогу показує, чумака в небеса він кличе.

І поїхав чумак по небу білою своєю гарбою*,
За журавлями поїхав, сіль розкидав за собою.

Не знаємо, як зустрічали його на українських полях,
Та з того часу біліє на небі Чумацький Шлях.

Під ним літаки пролітають, мрії проходять по ньому,
Сіль космонавти збирають, вертаючись до рідного дому.

1. Відшукайте рядки, у яких описаний характер і дії хлопця.
2. Якими словами поет підкреслив, що хлопець поїхав по сіль дуже далеко?
3. Що у творі може бути правдою, а що — вигадкою?
4. Розкажіть, як автор вірша пояснив появу на небі Чумацького Шляху. Якого він кольору? Відшукайте його разом із вашою родиною в зоряну ніч.

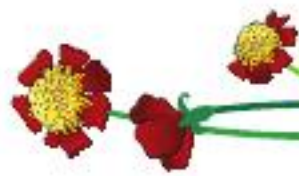
Давайте пригадаємо, яке слово вживається зі словом *хліб*. Сіль, правда? Адже не дарма кажуть: *зустрічати хлібом-сіллю, піднести гостям хліб і сіль, подякувати за хліб, за сіль*. І завжди ці два слова в парі.

Але між хлібом і сіллю існує значно глибший зв'язок, тільки вже давно про нього забули. З давніх-давен люди, приручивши тварин, розводили худобу, їли м'ясо та пили молоко. Сіль їм була не дуже потрібна, бо в м'ясі вона є, а до молока її

* *Гарба́* — високий віз.

зовсім не треба. Та ось люди осіли на одному місці, починали сіяти хліб, розводити городину. Рослинна їжа була прісною, несмачною: з'являється сіль — приправа до їжі (За Аллою Коваль).

Прочитайте оповідання Юрія Ярмиша. У якому реченні передана основна думка оповідання?

ВІД ЧОГО ХЛІБ РОСТЕ

Біля села — поле. Широке-широке, оком не окинеш.
Дивилися дітлахи вранці, як люди орють його.
Дивились опівдні — як засівають добірним зерном.
А ввечері, коли з поля додому йшли натовлені люди, спитали в них:

— Навіщо від зорі до зорі працювати? Адже на землі й травичка зелена, і квіти гарні самі ростуть.

Люди всміхнулись і так відповіли дітям:

— Тому ми весь день у полі робили, бо одну мудрість знаємо: *Не земля родить хліб, а руки.*

Хліб — усьому голова. Хліб... Таке м'яке, пахуче, тепле слово, а ще й яке таємниче! Є воно лише в слов'янських мовах. Як давно печуть хліб? 7 тисяч років тому люди вже пекли в попелі коржі з розтовченого в ступі зерна. У Стародавніх Єгипті, Греції та Римі вже користувалися дріжджами, які робили хліб пухким і м'яким. У Римі, наприклад, було 300 пекарень, де випікали хліб для багатих і для бідних. У середні віки цим займалися монастирі, а пізніше спеціальні організації пекарів — цехи. З того часу змінювалася лише техніка випікання хліба (За Аллою Коваль).

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. Поясніть назву розділу.
2. Назвіть автора пісні «Чорнобривці».
3. Які це нитки — чорнобриві? Хто їх так назвав? У якому творі ви читали про вишивку такими нитками? Назвіть.
4. У яких творах описані пшеничні лани рідної землі, пшениця? Яка основна думка цих творів?
5. Від чого росте хліб? У якому оповіданні про це сказано?
6. Розкажіть, що ви дізналися про хліб. З яких творів? Прочитайте їх.
7. З якого твору ви дізналися про хліб-сіль?
8. Які вірші, уміщені в розділі, ви можете прочитати з пам'яті? Прочитайте їх.
9. Розгляньте малюнки. Визначте, до яких творів вони підходять. Прочитайте уривки, де автори змалювали, як пахне хлібом і чорнобривцями рідна земля.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Немає мудріших, ніж народ, учителів,
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Максим Рильський

Усна народна творчість, або **фольклор**, — це твори, складені народом. Колись давно люди не вміли писати, тому народний твір передавали з покоління в покоління, з уст в уста, кожний раз удосконалюючи. Фольклор супроводжував працю людей, у ньому відображено звичаї, традиції й обряди українського народу. Так виникли пісні, прислів'я, приказки, лічилки, казки, притчі й легенди. Зокрема, прислів'я та приказки, загадки й лічилки належать до *малих жанрів фольклору*. Це невеликі за обсягом, стислі й лаконічні твори.

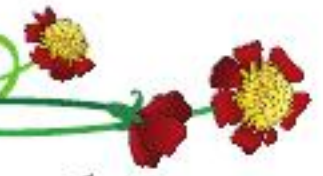
ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Пригадайте, що називається *прислів'ям* і *приказкою*. Яка між ними різниця?

Прислів'я — короткі влучні вислови, що містять римовані слова. Вони складаються з двох частин і мають повчальний характер. Наприклад: «Гнатися за двома зайцями — жодного не піймати». У стислій формі вони передають життєвий досвід народу.

Пріказка наближена до прислів'я або навіть може бути його частиною. Вона лише констатує факт: «Гнатися за двома зайцями».

Прочитайте подані прислів'я та приказки. Як ви їх розумієте?

Хто полю годить, тому жито родить.
 Що посієш, те й пожнеш.
 Рідний край — земний рай.
 Яблуко від яблуні недалеко відкотиться.
 На сонці тепло, а біля матері добре.
 Від теплого слова і лід розмерзає.
 Краще мовчати, ніж брехати.
 Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.
 Пташка красна своїм пір'ям, а людина — знанням.
 Книжка вчить, як на світі жити.
 Хто більше читає, той більше знає.
 Ніколи не кажи: «Не вмію», а говори: «Навчуся».
 Мала бджола, а й та працює.

Знайдіть і вивчіть чотири прислів'я чи приказки про дружбу й добро. Запишіть їх у робочі зошити.

ЗАГАДКИ

Пригадайте, що таке загадка.

Зага́дка — це невеликий твір, що має прихований зміст. Загадки бувають віршовані або як одне речення: «Сидить у куточку і тче на сорочку», «Куций Степан по хаті скакав».

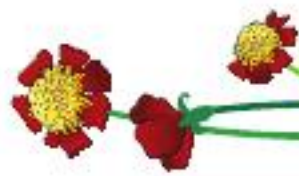
Про все, що нас оточує, народ склав загадки: про явища природи, людину, рослинний і тваринний світ, предмети побуту, знаряддя праці.... Так вони й згруповані в збірках, щоб їх легше було відшукати й відгадати.

Прочитайте та відгадайте загадки. Визначте, про що вони. Які з них вам найбільше сподобалися?

Рукавом махнув — дерево зігнув.
Без ніг біжить, без крил летить.
Прийшов хтось та взяв щось,
пішов би за ним, та не знаю за ким.
Різнобарвне коромисло
через річку повисло.
Червоний клубок по голубій хустині
качається, людям усміхається.

Вивчіть кілька загадок напам'ять.

ЛІЧИЛКИ

Пригадайте, що таке лічилки. Коли ви їх використовуєте?

Лічилка — вірш із лічбою в дитячій грі.

Бігли коні під мостами
З золотими копитами.
Треба стати погадати,
Що тим коням їсти дати.

Я жмурюсь, заплющив очі.
Всі ховайтесь, хто де хоче!
Вмить розбіглась дітвора.
Йти шукать мені пора.
Більш не буду я чекать:
Один, два, три — іду шукать!

Лічилки, жмурилки є як народні, так і авторські. Прочитайте жмурилку української поетеси *Лідії Повх*.

Раз і два — кропива.
Три й чотири — по квартирі.
П'ять і шість — їде гість.
Сім і вісім — чорним лісом.

Дев'ять, десять... Більше ста —
він везе тобі листа.
Там — державна таємниця,
і тобі тепер жмуриться.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ

Україна обдарована багатьма скарбами. Її прославили на весь світ золоті лани пшениці, родючі чорноземи, надзвичайно працьовиті люди й невимовно красиві народні пісні.

Народна пісня — невеликий усний віршований твір, призначений для співу.

Рідна пісня — це душа українського народу, його життя та історія. Задушевна, милозвучна, проста, вона полонить серця слухачів не тільки на нашій Батьківщині, а й далеко за її межами.

Скільки пісень складено українцями? Достеменно на це запитання не відповість ніхто. Записано їх майже 300 тисяч. А скільки пісень залишилося невідомими для збирачів і фольклористів! На думку дослідників, загальна кількість українських народних пісень — від мільйона до двох.

Народні пісні виникали як результат колективної творчості. Складені обдарованими людьми, їх доповнювали, змінювали й удосконалювали численні виконавці. Пісні ставали змістовнішими, поетичнішими й мелодійнішими. Ім'я ж першого автора забувалося. У різних місцевостях одну й ту ж пісню переробляли, і тому виникали її варіанти. Майже кожна пісня має кілька варіантів. Отже, народні пісні складали колективно: їх автор — народ.

За своїм змістом народні пісні дуже різноманітні. Ми ознайомимося лише з колядками та щедрівками, колисковими піснями й веснянками.

Навесні хороводи водили в гаях, на лісових галявинах... Веснянки називають ще *гаївками*. На одній території України поширена назва *веснянки*, а на іншій — *гаївки*. Ще їх називають: *гагілками*, *маївками*, *ягілками*, *рогульками*.

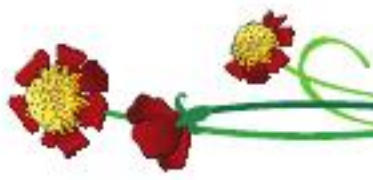
1. Який твір називається *народною піснею*? Назвіть відомі вам народні пісні.
2. Розкажіть, як створювалися народні пісні.
3. Чи співають у вашій родині народні пісні?

Вивчіть напам'ять українську народну пісню (*на вибір*).

Колядки та щедрівки

Колядки та щедрівки є важливою частиною різдвяного обряду та зустрічі Нового року. Колядки виконують напередодні Різдва й на Різдво, а щедрівки — на старий Новий рік. Вони призначені господарю й господині, усій родині, хлопцям, дівчатам, удовам і бабусям. У них діти висловлюють побажання здоров'я та статків господарям, величають їх: «Ясен місяць — пан господар, Красне сонце — господиня, дрібні зірки — його дітки».

Багато колядок і щедрівок мають жартівливий характер: малі колядники й щедрувальники просять обдарувати їх щонайкращими, на їхній погляд, дарами: «... Дайте вареник, грудочку кашки, кільце ковбаски».

КОЛЯДИН-ДИН, Я, БАБУСЮ, ОДИН

Колядин-дин, я, бабусю, один.
Винесіть мені пиріжечок
Та положіть у мішечок,
З руками, з ногами,
Щоб бігав за нами.

БІГЛА МАРУСЯ ПО ЛЬОДУ...

Бігла Маруся по льоду,
Загубила коляду.
Ти, Оленко, не гуляй
Та коляду пошукай.
Будьте здорові, з Різдвом!

ЗАСІВАЛКА

Щедрий рано, хато-світлице,
сійся, родися, житечко-пшениця!
Сіємо від вашого порога,
щоб щоднини всім була радісна дорога.
Сіємо від вашого віконця,
щоб світило завжди ясне сонце.

Сіємо по всій оселі,
щоб щасливі були й веселі...
Сієм, сієм, посіваєм,
з Новим роком всіх вітаєм!

1. Коли виконують колядки, а коли — щедрівки? Чи співають їх у вашій родині?
2. Як у колядках і щедрівках звеличують людину, які побажання висловлюють господарю та його родині?
3. Прочитайте та визначте, кому кожна з колядок чи щедрівок адресована. Обґрунтуйте відповідь посиланням на текст.
4. Уявіть, що ви колядники або щедрувальники. Прочитайте виразно ці твори (на вибір).
5. Послухайте українські колядки та щедрівки в Інтернеті за посиланням music.i.ua/user/3299640/13068

- Розгляньте репродукції картин українських художників Михайла Біласа й Івана Грищука. Кого зображено на них? Як ви думаєте, звідки ці колядники?
- Які персонажі беруть участь у цьому дійстві? Яка мета колядування?

М. Білас. Вертеп. 1980 р.

І. Грищук. Вертеп. 1993 р.

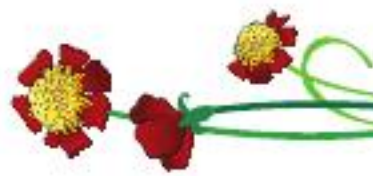

Прочитайте народні прикмети.

- Якщо ніч проти Нового року тиха й ясна, буде багатий рік не тільки для людей, а й для худоби.
- Сніг випаде в цей день — щасливий рік буде.
- Який перший день у Новому році, таким буде й рік.

Веснянки

З давніх-давен у слов'янських народів першим річним святом уважалася весна. Пробудження природи від зимової сплячки захоплювало людей, і вони виражали свою радість танцями та піснями, бажаючи передати свій настрій природі. На вигонах гуртами збиралася молодь, співала, танцювала й жартувала. З усіх кутків села линуло, ніби перегукуючись, чарівний мотив весняної пісні.

Веснянки — поетичні твори, що славили прихід весни й супроводжувалися іграми й обрядовим дійством. Їх співали від ранньої весни й до Зелених свят. Веснянкам приписувалася магічна сила.

У деяких місцевостях України, залежно від географічної зони, співати веснянки починали тоді, коли вперше кувала зозуля, в інших — коли прилітала вівсянка й виспівувала пісеньку.

Як тільки довколишні пагорби звільнялися від снігу, молодь, зібравшись у гурти, заспівувала:

— Весняночко-паняночко,
Де ти зимувала?
— Зимувала у садочку,

На колючку пряла.
Пряла на колючку
Горобцю на сорочку.

І. Сколоздра.
Веснянки. 1986 р.

Весну, за уявленням наших предків, приносили на крилах птахи. Тому на початку березня матері й бабусі випікали обрядове печиво у формі пташок. Таке печиво називали «жайворонками» або «голубами». Діти, співаючи, носили їх по селу, провіщаючи й закликаючи весну: «Весна, весна красна, прийди, весно, з радістю, з великою милістю!»

Якщо хтось уперше бачив ластівку, то тут же брав грудочку землі й жбурляв їй услід, приказуючи: «На тобі, ластівко, на гніздо, а людям на добро!»

Найчастіше у веснянках звертаються до весни, закликають весну, щоб вона швидше приходила:

Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати,

Зиму проводити!
Зимочка в возочку,
Літечко в човночку!

У веснянках оспівується пробудження природи, висловлюються надії на щедрий урожай. Значна частина у весняному циклі належить хліборобській тематиці. Календарно-обрядові сценки відображали всі, характерні для весни, форми діяльності хліборобів.

Розгляньте репродукцію картини Івана Сколоздри «Веснянки». Що на ній зображено?

1. Які пісні називаються *веснянками*?
2. Коли починали співати веснянки?
3. Навіщо випікали обрядове печиво у формі пташок?
4. Визначте, які з поданих пісень співали в перший день весни, а які — в останній день тижня.
5. Які ви ще знаєте веснянки?
6. Прослухайте українські веснянки в обробці М. Лисенка.
7. Знайдіть й вивчіть одну веснянку напам'ять.

Колискові пісні

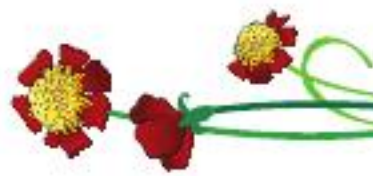
Найперші уявлення про світ дитина одержує з **колискових пісень**. Головне їх призначення — приспати дитину.

Усю любов, ніжність, бажання бачити своє дитя щасливим, розумним, здоровим і гарним матір уміщує в невибагливі рядки й простеньку мелодію, організовану ритмом гойдання колиски. Монотонний тихесенький наспів і пестливі лагідні слова мають заспокоїти й приспати дитину.

Кожна мати до відомих колискових пісень додає щось своє. Існують різні колискові пісні: для дівчаток і для хлопчиків.

КОТИКУ СІРЕНЬКИЙ

Котику сіренький,
Котику біленький,
Котку волохатий,
Не ходи по хаті,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти.

Дитя буде спати,
Котик — воркотати.
Ой на kota воркота,
На дитину дрімота.
А-а-а-а! А-а-а-а!

1. Які пісні називаються *колисковими*? Яке їх призначення?
2. Які колискові пісні ви пам'ятаєте з дитинства?
3. Прослухайте музичні твори М. Лисенка «Коліскова пісня» та Я. Степового «Коліскова». Що між ними спільного, а чим відрізняються?

КАЗКИ

Пригадайте, які казки ви вивчали в попередніх класах.

Багата фантазія українського народу створила безліч казок, у яких живуть споконвічні мрії про перемогу добра над злом, чесності й розуму над підступністю та нерозсудливістю. Тому й не втрачають вони своєї привабливості. Це казки про тварин, чарівні та соціально-побутові. Вони мають героїв і по-своєму відображають дійсність.

У **соціально-побутових казках** події відбуваються в побуті (у повсякденному житті). Вигадані герої та пригоди, у які вони потрапляють, сприймаються як реальні. Це найважливіша ознака цих казок. Одні з героїв відзначаються розумом, кмітливістю й хитрістю, а інші — навпаки. У таких казках багато гумору та вигадки. Якщо вилучити з казки вигадку, вона стане оповіданням.

Пропонуємо вам ознайомитися з казками цього різновиду.

Розгляньте малюнки. Назвіть, з яких казок ці герої.

Прочитайте казку. Скільки разів у тексті казки трапляються слова *золота*, *золоті*? Пригадайте вислови, де слово *золотий* уживається в переносному значенні, наприклад *золотий хліб*.

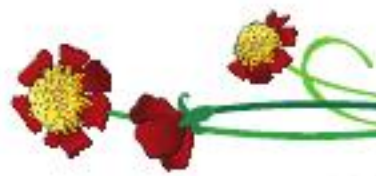
ЗОЛОТА ПШЕНИЦЯ

Жили собі чоловік і жінка. Мали вони стільки дітей, що їй забували, котрого як звати. Чоловік дрова рубав у лісі й тим заробляв на хліб.

Одного разу він ішов ранком на роботу й почув крик. З болота хтось кричав і просив допомоги. Бідний чоловік мав добре серце й пішов на поміч. Дивиться — у болоті застряла золота карета, а на ній сидить золотоволоса дівчинка. Вона попросила витягти карету. Чоловік поміг. Дівчинка подякувала йому й сказала:

— Як сонце буде заходити, я привезу вам додому мішок золота.

Попрощався бідний чоловік і пішов у ліс. Працював за двох. Співав, танцював із радощів і все поглядав на сонце. Ще ніколи йому день не був таким довгим, як сьогодні.

Ледве дочекався обіду. Кинув сокиру й поспішив додому. Коли вже близько був до хати, то почав гукати дітей, щоб бігли йому назустріч. Жінка теж вийшла з хати й сердито каже чоловікові:

— Чому тебе треба зустрічати, коли ти йдеш додому з порожніми руками?

— Не з порожніми руками, а з великою радістю, бо щастя несу додому, — відповів чоловік.

Тоді попросив, щоб усі сіли навколо нього. І почав розповідати, що вранці, коли йшов на роботу, то поміг дівчинці, у якої карета застряла в болоті. Дівчинка пообіцяла привезти мішок золота, як сонце буде заходити. Усі дуже зраділи цій звістці.

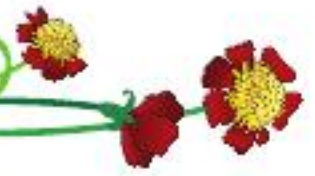
— Спочатку побудую великий будинок, — каже чоловік. — У ньому буде дуже гарна веранда, а на підвіконнях цвістимуть різні квіти цілий рік. Біля хати розведу сад. А в саду розміщу пасіку з бджолами, що приносимуть лікарський мед. Недалеко в долині буде ставок із рибою. Жінка й дочки ходитимуть у пишному вбранні, а синів віддам до школи, до вищої науки. Кожен буде займатися улюбленою роботою...

Усі уважно слухали, аж роти порозкривали. Як сонце уже мало заходити, батько закінчив. Першою отямилася жінка й сказала, що краще б чоловік додому карету приніс, то знала б, що їхня, а так шукай вітру в полі. І золота немає, і півдня згаяли.

Але в цей час коло їхньої хатини зупинилася карета. З неї виглянула золотоволоса дівчинка й сказала, щоб чоловік швидко йшов забирати мішок золота. Діти почали підстрибувати, а чоловік із радощів стояв на місці, як стовп. Схаменувся лише тоді, коли жінка штовхнула його під бік.

Чоловік ледве зняв із карети великий зав'язаний мішок. А карета в ту ж мить зникла так швидко, ніби її вітром здуло. Заніс чоловік мішок до хати. Розв'язав і бачить, що в мішку гарна пшениця.

Лише тепер потрапив у біду чоловік. Уже не міг далі слухати плачу дітей, крику жінки. Узяв той мішок на плечі й подався геть. Коли відійшов трохи від хати, то, сердитий, порозкидав сюди-туди всю пшеницю. І пішов найнятися десь служити.

Після заробітків повернувся він додому. Коли став підходити до хати, то бачить, що пшениця виросла, як ліс, а на кожному стеблі великий важкий колос, аж стебло похилилося. І всі колоски виблискують на сонці. Тоді він подумав, що це те золото, яке дала дівчинка. Справжнє й надійне золото.

Чоловік дуже зрадів. Він зайшов до хати й просить жінку та дітей, щоб ішли з ним. Спершу вони не хотіли, потім пішли. Як побачили золоті колоски, що так гарно виблискували на сонці, то дуже зраділи й не могли вирішити, що з ними робити.

Чоловік сказав, що спочатку треба все старанно покосити, а потім дочиста помолотити й усе золото скласти в мішки. Робили всі з великою охотою й радістю. Не залишали жодного колоска, піднімали кожну зернинку.

І так вони полюбили цю працю. Щороку сіяли золоту пшеницю й збирали добрий урожай. З того часу зажили вони заможно. І більше раділи гарній погоді, урожаю, ніж мішку золота.

1. Поясніть, як ви розумієте назву казки. Чому пшениця — золота?
2. Яка пригода трапилася з чоловіком? З яким настроєм він працював у цей день?
3. Як чоловік мріяв розпорядитися золотом?
4. Чому сім'я розчарувалася, побачивши в мішку пшеницю?
5. Коли чоловік і його сім'я зрозуміли, що мала на увазі дівчинка?
6. Визначте основну думку казки.

Поміркуйте ще раз над змістом заголовка та сформулюйте тему казки.

Прочитайте казку. Ці герої належать до різних соціальних груп: пастушок, пан, король. Тому й казка називається *соціально-побутовою*.

ПРО МУДРОГО ХЛОПЧИКА

Раз їхав один пан до міста. Доїхав до роздоріжжя, а ніде не написано, яка дорога куди веде. Дивиться — недалеко пастухи корів пасуть. Малий хлопчина біля них стоїть збоку. Кличе пан хлопчика до себе та й питає:

— Яка дорога веде до міста?

— Обидві, пане. Лиш одна коротша, але дальша, а друга довша, але ближча.

Пан подумав над його словами, але нічого не второпав.

— Як так може бути, — питає, — що одна коротша, але дальша, а друга довша, але ближча?

— На ближчій дорозі — болото та ями, — відповів хлопець. — Будете нею їхати поволі, і буде вона вам дальшою. А друга рівна й хоч довша — приїдете до міста швидше.

«Недурний хлопчина», — подумав пан.

— Синку, а в тебе є мама й тато?

— Є, — каже хлопчик.

— А що тато робить?

— Сам собі шкоду робить.

— А мама?

— З'їдений хліб пече.

Пан знову нічого не зрозумів.

— Розв'яжи мені цю загадку, — каже.

— Та все дуже просто, пане. Тато має поле біля дороги, і люди ходять та їздять по ньому. Він з одного боку викопав рів, а люди їздять по другому. Він тепер копає рів там, а люди будуть їздити по третьому. Та так по всьому полю нашкодять. А якби не копав тих ровів, то люди їздили б собі по одному, а на тих двох щось росло б.

— А мама?

— Мама колись позичала в сусідів хліб. Ми той хліб з'їли, а тепер вона щодня пече свій, але сусідам віддає.

Пан подякував хлопчині та й поїхав.

Через деякий час оголосили по всій країні, що король шукає таку людину, яка б з нього дурня зробила. Кому це вдасться, той одержить добру нагороду.

Пан згадав про розумного хлопця. Приїжджає до нього й розказує про королівську забаганку.

— Добре, пане, — каже хлопець. — Лише купіть бритву, ножиці й усе, що треба перукареві.

Приїхали під королівський палац.

— Передай королю, що приїхав до нього новий королівський перукар, — каже хлопець до вартового.

Наказав король варті пропустити хлопця.

Той увійшов, а король подивився й каже:

— Щось я тебе не пригадую. Як тебе звати?

— Мене звати Чи-Ви-Не-Бачили-Такого, — каже хлопець.

Хлопець узявся до роботи. Обгорнув короля білим і підстриг з лівого боку півголови, а з правого — півбороди підголив та й каже:

— Перепрошую, ваша світлосте, але я мушу на хвилинку вийти.

Король чекав-чекав і пішов шукати. Під палацом зібрався натовп людей, а тут король виходить, як опудало, ще й кричить:

— Чи-Ви-Не-Бачили-Такого!

Уся королівська родина й слуги аж попадали зі сміху.

А королева й каже:

— Та хто ж тебе бачив такого? Що з тобою?

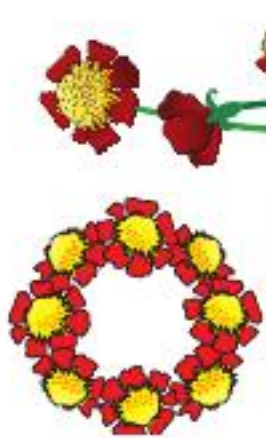
Позбігалися прості люди й почали сміятися та плескати в долоні, що таки знайшовся хлопець, який із короля дурня зробив.

1. Назвіть персонажів прочитаної казки.
2. Розкажіть, як пан познайомився з хлопцем. Які дві загадки довелося йому розгадати?
3. Який висновок зробив пан про хлопця?
4. Поясніть, що допомогло хлопчині пошити короля в дурні. Чи були в нього якісь чарівні помічники, як у чарівній казці?
5. Визначте, що з описаного в казці могло бути насправді.
6. Доведіть, що прочитана казка належить до соціально-побутових.

- Визначте, як треба читати слова хлопчика, пана, короля та інших персонажів. Розподіліть ролі й прочитайте казку в особах.
- Порівняйте прочитану казку з чарівною. Що між ними спільного, чим вони відрізняються?

Прочитайте заголовок казки. Про що може розповідатися в казці з таким заголовком? Чому виникло таке запитання?

ХТО ПОМИЄ ГОРЩИК?

Чоловіка звали Петром, а жінку — Христиною. Обоє вони були такі ліниві, що палець об палець не вдарять.

Трапилось одного разу, що ні Петро, ні Христина не хотіли помити горщик після сніданку.

Вони довго сперечалися над цим горщиком. Наприкінці домовилися, що хто з них перший заговорить, той і буде горщик мити.

Цілий день ходили мовчки, немовби води в рот набрали. Жодного слова не промовили одне до одного. Наступного дня вранці прокинулися, але не говорять.

Сусіди дивуються, що ж воно таке? Німими стали, чи що?

Тоді одна сусідка залишилася біля них, щоб довідатися, чому Петро та Христина не говорять. Довго сиділа вона в них у хаті й усе чекала, коли вже буде цій мовчанці кінець.

А як набридло далі сидіти, то встала і, виходячи з хати, зняла хустину, що висіла.

Тоді Христина не витримала:

— Так, так! Тепер я бачу, що в тебе довгі руки, але чужим добром не багатієш.

Тут озвався й Петро:

— Оце ти й будеш, Христино, горщик мити, бо ти перша заговорила.

Христина помила горщик, та на тому й казці кінець.

1. Чому горщик не було кому помити? Якими були господарі?
2. Що робили весь день Петро та Христина?
3. Як сусідці вдалося вивести Петра та Христину з мовчанки?
4. Відшукайте в тексті приказки. Як вони допомогли вам уявити головних героїв казки?

Доберіть до вислову *палець об палець не вдарити* в значенні *ледарювати* близькі за значенням із запропонованих: *ні за холодну воду не братися, ловити ґав, байдики бити, сидіти склавши руки, ні пари з вуст.*

- Прочитайте виразно казку. Перекажіть її зміст.
- Висловте міркування про те, чи не повториться наступного разу така ж історія.

ЛЕГЕНДИ

Легенда — це народний чи авторський твір, у якому розповідається про історичну подію, небувалу пригоду, життя та діяльність якоїсь особи або вигаданої особистості. Легенда може пояснювати походження певного природного явища, назви річки або міста.

У легенді є вигадане, фантастичне, неймовірне, але починається вона часто з реальних подій.

Прочитайте легенду. Подумайте, без чого не можна жити у світі.

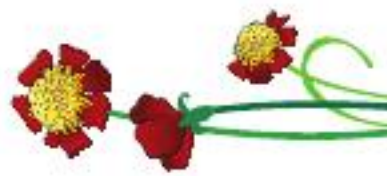
ЗОЛОТІ КЛЮЧІ ВЕСНИ

Один завзятий юнак, який захоплювався наукою, намагався вирішити тисячі питань, що хвилювали його розум, хотів перенестись із землі на небо, піднятись у захмарні висоти. Він їздив із країни в країну, мандрував від одного моря до іншого, проникав у світ сил підземних і сил підводних, жадібно долучався до знань і, нарешті, став гігантом знань, розуму й тілесної сили.

Залишилося йому осягнути розумом іще небесну сферу, і тоді б він став усемогутнім. Він пішов у гори, піднімався все вище й вище, прагнучи ще більших знань для досягнення

всемогутності. Так блукав він довгими днями й ночами, поки, нарешті, не сяйнув йому промінь надії. Він знайшов золотий ключ, який відкривав доступ на небо. Тепер юнакові треба було піднятися вище хмар і стати перед дверима вічності.

Тихої весняної ночі він дістався найвищої земної вершини, де не ступала людська нога. Під ним пропливали хмари.

Знизу не долинали жодного звуку, не відчувалося найменшого подиху вітру. У всій величині й красі сяяли зорі, а їх промені утворювали перед ним срібну дорогу, по якій він міг піднятися до порога неба. І юнак пішов цією срібною стежкою, широко розплющивши очі, не озираючись, усе вище й вище...

— Не тремтіти, — сказала йому зірка з правого боку.

— Не оглядатися, — мовила зірка ліворуч.

— Про все забути, — додала яскрава зоря й подивилася на нього з невимовним глибоким сумом...

І юнак не тремтів, не оглядався й тримав напоготові ключ, оскільки був уже перед дверима вічності.

— Про все забути! — повторила яскрава зоря, а юнак уже вкладав ключ у замок, котрий сяяв, розсипаючи врізнобіч барвисті промені.

— Забути про все! — нагадала йому зоря. — Забути зелену землю, своє дитинство — раз і назавжди. Забути батьківщину, братів і сестер, матір, яка вигодувала й викохала тебе...

Тут юнача рука й затремтіла. Він не витримав і озирнувся... і тієї ж хвилини з гуркотом полетів крізь хмари на весняну зелену землю.

Довго лежав він, ніби в глибокому сні. А коли отямився й озирнувся довкола — усе зникло. У руці він тримав... ні, не золотий ключ, а золотисту квітку. Це чарівний ключ протягом ночі перетворився на весняну квітку первоцвіт, яка пустила вже коріння в дорогу для юнака землю його батьківщини...

1. Розкажіть, яких висот хотів досягти юнак. Яке його прагнення було найважчим?
2. Що говорили юнакові зорі? Чому яскрава зоря подивилася на нього з глибоким сумом?
3. Чого не міг забути юнак? Чи зміг би він жити без цього? Яка основна думка легенди?

4. Розкажіть, як з'явилися квіти первоцвіту.
5. Доведіть, що прочитаний твір — легенда. Дайте відповіді на запитання, розкриваючи ознаки легенди: про кого розповідається у творі? Яким був хлопець? Коли події набувають фантастичного характеру? Як закінчується легенда?

- Перекажіть зміст легенди близько до тексту.
- Прочитайте в особах частину легенди від слів *не тремтіти* до слів *тут юнача рука затремтіла*.
- Поясніть, чому легенда має таку назву.

МІФИ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ І ЛЮДЕЙ

Світ, у якому ми живемо, завжди був наповнений таємницями. Чому на небі так багато зірок? Як і коли виникло життя на Землі? Чому одні простори вкриті річками, а інші — пустелями й горами? Чому існує добро й зло, правда та кривда... Давні люди не знали, як пояснити, чому іде дощ, чому на небі сяють зорі, світить сонце і віє вітер, з'являється блискавка, відбувається зміна дня й ночі, пір року, як виникли різні ремесла, тому й почали складати вигадані розповіді, у яких пояснювали їх походження. А ще вони вірили, що в кожного природного явища є свій бог і про них також складали розповіді. Нині на ці запитання ви можете знайти відповіді в енциклопедіях, інтернет-джерелах тощо. А колись людина намагалася сама зрозуміти й пояснити незвідане. Ті початкові уявлення про світ дійшли до нас у **міфах**.

Міфи (з грецьк. *оповідь*) виникли дуже давно. У них розповідається про походження світу, життя в ньому. Зміст міфів тепер сприймається як фантастичний. Проте в час їх створення люди вірили, що насправді так і було.

У слов'янських міфах, що дійшли до нас, розповідається про боротьбу світлих і темних сил природи, світла та пітьми, Білобога й Чорнобога. Міфологічні уявлення наших предків не втрачені назавжди. Вони продовжують жити в народних традиціях, святах, піснях, прикметах, прислів'ях і приказках.

Білобог — головний бог добра. Один із найдавніших і найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології. За повір'ям, творець Землі, Води, Світла; батько Перуна, захисник людей від зла; господар Вирію та повелитель інших богів. Народні легенди зображують Білобога в постійній боротьбі з Чорнобогом (символ протиборства добра і зла). Згідно з повір'ям, він перетворювався в Білого Лебедя.

Вирій — у міфах це острів у Всесвіті, першоземля богів і світу. Тут росло першодерево світу — прадуб із молодильними яблуками безсмертя. Сюди ж зліталися птахи на зиму.

Дажбог — бог сонця. Давні люди називали себе «дажбожичами» — онуками бога сонця.

Лада — богиня весни.

Перун — бог дощу, блискавки й грому.

Сварог — бог неба, світла та ковальства. Наші предки вважали, що на людей він дивиться з неба через віконечка, а вночі віконечка світяться — це зорі.

Лада

Білобог

Багато слов'янських міфів відомі читачам із книжки українського письменника *Сергія Плачинди* «Міфи і легенди давньої України». Прочитайте окремі з них.

ПРАДУБ

Довго думу свою думав Сокіл. Тьма часу минула.

І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево. Дуб-Стародуб.

І наче зорі розцвіли на його крислатому гіллі: то вродили МОЛОДИЛЬНІ ЯБЛУКА — плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело.

Тоді злетів Сокіл на вершину Першодерева й сказав: «Я створив Вирій. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ».

ЗЕМЛЯ

А Творець усього суцього Сокіл сидить на вершечку Прадуба й думу думає. Довго-довго. Тьма часу минула. І тоді сказав Сокіл своєму синові Білобогу: «Творитимемо твердь, щоби на ній життя буяло. Тож тепер пірни, сину мій, на дно озера Живої води й набери — скільки зможеш — золотого піску й розсій у пільмі його, аби твердь була».

І пірнув Білобог на дно Священного Озера, схопив піску в обидві жмені, випірнув із води і пішов Чорний Світ золотим піском засівати. І де він сипав — утворилася Земля з долинами й полями.

Тоді Перун слово мовив до Сокола:

«Великий Роде, дозволь і мені Землю творити».

І сказав Сокіл: «Іди».

І ось пірнув уже Перун на дно Озера, набрав обидві жмені священного піску та тільки хотів випірнути, аж озеро Живої Води товстою кригою вкрилося. То Чорнобог підкрався до Вирію й заморозив Озеро крижаним подихом своїм.

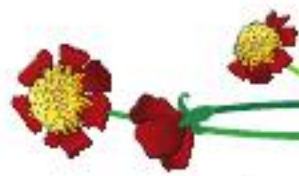
Що робити Перунові?

Він запхав пісок собі в рот, а в руки схопив з-за пояса вогненні стріли й щосили пробив ними кригу, ще й пустив блискавку в Чорнобога, обпалив його.

Провалився Чорнобог у темну прірву свою й став чорною слиною рани-опіки мастити, аби знову йти в наступ на Білий Світ.

А Перун кинувся Землю творити. І там, де він викидав із рота пісок, гори утворилися.

1. Прочитайте виразно міфи. Де сидів Сокіл і думу думав?
2. Розкажіть, як Білобог і Перун творили Землю.
3. Як у міфах відображена боротьба Чорнобога з Білобогом?
4. Як ви уявляєте героїв прочитаних вами міфів? Намалюйте їх у робочих зошитах.

ДОБРО І ЗЛО

І сказав Сокіл Чорнобогові: «Що ж, іди у свою Пітьму і володарюй там».

Ступив Чорнобог у безконечний Морок, і відразу тіло його вкрилося чорною смердючою шерстю.

І незлюбив Чорнобог Пітьму, зародилася в нього заздрість до Білобога.

І задумав він війну проти Білобога.

І гукнув на всю силу, що аж луна пішла Пітьмою: «Ось іду війною проти Білобога. Або знищу його і Сокола та й заволодію Вирієм, або знищу весь Білий Світ, аби скрізь було Єдине Царство Пітьми».

Почув ці слова Білобог і гукнув на всю силу — аж луна пішла на весь Білий Світ: «Ось стану на захист Сокола, і Вирію, і Добра. Знищу я Чорнобога і перетворю Пітьму у Світло».

І тоді мовив слово Сокіл на вершечку Прадуба:

«Ось почнеться війна між Білобогом і Чорнобогом, між Добром і Злом, між Світлом і Пітьмою, між Правдою і Кривдою. І не буде тій борні кінця-краю, бо не буде без неї Життя».

1. Прочитайте виразно міф.
2. Що уособлює в слов'янському міфі Білобог і Чорнобог?
3. Що погрожував зробити Чорнобог? Що йому відповів Білобог? Прочитайте.
4. Що сказав Сокіл про боротьбу між Добром і Злом? Що він ще прорік?
5. Опишіть усно, як ви уявляєте Білобога та Чорнобога.
6. Визначте, про що цей міф.

ПРО ЩО ВИ ДІЗНАЛИСЯ В ЦЬОМУ РОЗДІЛІ

1. Як називається розділ?
2. Розкажіть прислів'я або приказки, які ви вивчили.
3. Намалюйте в робочому зошиті ілюстрацію до соціально-побутової казки (на вибір).
4. Хто створив світ за давнім уявленням слов'ян?
5. Як у давньоукраїнському міфі розповідається про вічну боротьбу між добром і злом, правдою і кривдою?
6. Установіть відповідність.

Твір

- 1 «Золота пшениця»
- 2 «Золоті ключі весни»
- 3 «Хто помиє горщик?»
- 4 «Про мудрого хлопчика»
- 5 «Добро і зло»

Персонаж

- А завзятий хлопець
- Б Білобог
- В золотоволоса дівчинка
- Г ледарі
- Д кмітливий хлопець

7. Розгляньте схему. Які пісні ви знаєте? Проспівайте з пам'яті.

8. Розгляньте репродукцію картини та фото. Як ви думаєте, до яких вивчених тем вони підходять?

І. Труш. Гагілки. 1905 р.

Сучасне фото

Слова звучать примусить сильно
й гучно лише одна поетова душа.

Василь Симоненко

Поезія є завжди й усюди. Вона робить світ багатшим, а людей — кращими.

У поезії слова звучать по-особливому, вони захоплюють подих. Таке відчуття поетичного слова виникає тоді, коли серце щиро сприймає й красу, і біль. Адже поет передає ті почуття, які викликають у нього картини природи й життя. А вони бувають не завжди красивими, а й болючими. Тому й звучить поезія так, як поет бачить світ.

НИМИ ПИШАЄТЬСЯ УКРАЇНА

Пропонуємо вам прочитати твори найвидатніших поетів України — Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Максима Рильського, Дмитра Павличка, Ліни Костенко. Ви дізнаєтеся більше про їхнє дитинство, життя та творчість, ознайомитеся з їхніми поезіями. Вам буде цікаво дізнатися, чим вони найбільше захоплювалися, де навчалися, у скільки років написали свої перші вірші. Усе своє життя та діяльність митці присвятили рідній Батьківщині — Україні.

Тому ми й називаємо їх *національною гордістю*, бо ними пишається Україна!

Тарас ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Тарас Григорович Шевченко — видатний український поет. Народився в с. Моринцях на Черкащині в сім'ї селянина-кріпака. Згодом родина Шевченків повертається в с. Кирилівку, де минуло все дитинство майбутнього поета, з ним пов'язані його перші дитячі спогади й життєві враження.

Уже з дитячих років у Тараса виявляється надзвичайна допитливість розуму, особлива вразливість натури, проявляється неабиякий хист до малювання. Вуглем чи крейдою він малював на стінах, дверях і дошках.

Пізніше розпочалися життєві негаразди, які переслідували хлопця. Померла мати, а пізніше — батько. Тарас пішов у люди, «щоб добру навчили». Він дуже хотів вчитися малювати. Пан Енгельгард, від'їжджаючи з усією прислугою до Петербурга, забирає й Тараса. Однак найважливішою подією в його житті була зустріч із земляком — художником Іваном Сошенком, потім — з письменником Євгеном Гребінкою та художником Карлом Брюлловим. Друзі викупили юнака з неволі. Настав період його справжнього розквіту. Тарас Шевченко багато пише, малює й подорожує. Виходить друком його «Кобзар», який сколихнув серця, розбудив розум народу, прагнення до волі.

За вільне, свободоллюбиве слово царська влада заслала Т. Шевченка на 10 років в казахські степи. Це підірвало його здоров'я.

«Туга за рідним краєм робить поета ще більше вразливим на красу України. Усе, чим гарна українська земля: небо, природа, люди, побут, — являється тепер перед поетом у повній величі, мов щось найдорожче у світі, найсвятіше, єдине, утрачене навіки» (Богдан Лепкий).

Прочитайте вірші, написані Т. Шевченком у неволі.

* * *

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люде, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На си не небо виходить зоря.

О. Шупляк. Кобзар.
1992 р.

1. Яку картину природи спостерігає й описує Т. Шевченко в перших рядках вірша? Що з описаного можна побачити? Що почути?
2. Якими словами поет передав настання тиші?
3. Куди лине серце митця? Як він про це говорить? Прочитайте ці рядки, передайте голосом його почуття.
4. Чим доповнюється описана картина в останніх рядках вірша?
5. Розкажіть, які картини природи відкриваються перед очима поета, як він їх уявляє.
6. Яким ви б намалювали садочок, до якого в мріях линув із неволі Т. Шевченко?
7. Яким настроєм пронизані поетичні рядки? Як передати спокійний ритм вірша (сповільненим чи пришвидшеним читанням)? Прочитайте виразно вірш, передаючи почуття, стан автора.

Розгляньте репродукцію картини, виконаної Т. Шевченком, коли він перебував у експедиції на Аральському морі. Які картини відкривалися його зору? Чому сум і печаль сіяли вони в душі поета?

Т. Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі. 1844 р.

Вірші Т. Шевченка привертали й привертають увагу композиторів. Вони мелодійні, як народні пісні. Поет увібрав у свою душу пісенність українського народу разом із колисковою від матері, чумацькими піснями від батька, ліричними й жартівливими від сестри Катерини й односельців. Він і сам співав, як соловейко. «Зоре моя вечірняя» — це початок поеми Т. Шевченка «Княжна» і пісня. Музику написав композитор Я. Степовий. За характером мелодії, простотою та щирістю пісня надзвичайно подібна до народної.

* * *

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.

Як широка сокорина*
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;
Аж по волі розіслала
Зеленії віти...

1. Прочитайте уривок із поеми. Поділіть його на дві частини. Одна частина — що бачить поет, друга частина — що уявляє. Прочитайте кожну частину.
2. Доведіть, що митець розмовляє із зорею, як із людиною.
3. Чому, на вашу думку, саме до вечірньої зорі він звертається?
4. Про що просив поет розказати зорю? Які картин ви б намалювали на папері, які Т. Шевченко малював в уяві?
5. Доведіть, що митець згадував рідну Україну, красу її природи.

Прочитайте вірш виразно один одному. Прочитайте його з пам'яті.

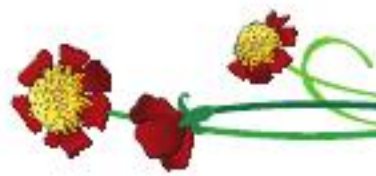

- Опишіть пейзажі, які бачив поет.
- Опишіть пейзажі, які пригадував автор.
- Розкажіть, що вас найбільше вразило в прочитаній поезії.
- Що б вам хотілося присвятити пам'яті видатного поета: відвідати музей Т. Шевченка, побувати в Каневі, де поховано митця, вивчити вірші, зробити вишивку?

* *Сокорі́на* — осокір, високе листяне дерево з добре розвиненою кроною; чорна тополя.

Іван ФРАНКО (1856—1916)

Іван Якович Франко — видатний український поет. Народився в с. Нагуєвичах на Львівщині в сім'ї коваля. Мати Івася надзвичайно любила українську пісню. З її голосу хлопчик запам'ятав багато народних пісень. Івась ріс розумним, допитливим, жвавим і непосидючим. Любив забігати в батькову кузню й слухати розповіді селян і заробітчан.

Навчався спочатку в сільській школі в Нагуєвичах, а згодом — у гімназії в місті Дрогобичі. Мав від природи здібності до навчання, був наполегливим і працьовитим. Писати почав ще в школі. У восьмому класі віршів набралось на цілу збірку.

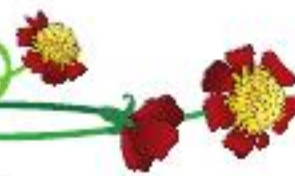
Унесок І. Франка до української літератури й культури величезний. Залишив спадщину не лише українською, а й німецькою, польською, російською й чеською мовами. Його твори друкувалися в багатьох європейських газетах, часописах, енциклопедичних виданнях і різноманітних збірниках тощо.

Письменник знав безліч народних казок, байок і пісень про тварин, залюбки розповідав їх своїм дітям. Пізніше всі казки про тварин він об'єднав під одним заголовком «Коли ще звірі говорили».

ЧЕРВОНА КАЛИНО, ЧОГО В ЛУЗІ ГНЕСЬЯ?

Червона калино, чого в лузі гнешся?
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся?
Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?

Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
 Чи грому з блакиту?
 Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
 Не страшно і грому.
 І світло люблю я, купаюся в ньому,
 Купаюся в ньому.
 Та вгору не пнуса, бо сили не маю,
 Бо сили не маю.
 Червоні ягідки додолу схиляю,
 Додолу схиляю.
 Я вгору не пнуса, я дубам не пара,
 Я дубам не пара:
 Та ти мене, дубе, отінив, як хмара.
 Отінив, як хмара.

1. Прочитайте виразно вірш. Чим особлива побудова твору? До якого жанру належить цей твір? Доведіть свою думку.
2. Між ким відбувається розмова в пісні?
3. Про що запитує дуб калину? Прочитайте.
4. Чому дуб не міг зрозуміти калину?
5. Що відповідає калина? Чому вона не може вирватися до світла, до сонця? Прочитайте.
6. Яким словом автор називає небо? З чим порівнює дуба?
7. Визначте настрій пісні. У якому темпі треба читати текст пісні? Як пісня, на ваш погляд, виконується, щоб передати задуму й смутку калини?

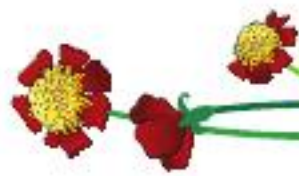
- Прочитайте розмову дуба й калини в особах.
- Прочитайте діалог із пам'яті.

Музику на слова пісні «Червона калино» написав Богдан-Юрій Янівський. За народною символікою червона калина уособлює вродливу дівчину, а дуб — силу. У поезії І. Франко майстерно відобразив у прагненні калини рости до сонця — любов до життя, переживання людини за свою долю. Поезія відзначається глибоким ліризмом і високою милозвучністю. Відшукайте пісню в записі й принесіть її на узагальнюючий урок.

НЕМАЄ ДРУГА ПОНАД МУДРІСТЬ*...

Немає друга понад мудрість,
Ні ворога над глупоту**,
Так, як нема любові в світі
Над матірню любов святу.

Не ділиш мудрості з братами,
Її злодії не вкрадуть,
Її не згубиш по дорозі,
Вона є вільна серед пут.

1. Прочитайте вірш. З ким поет порівнює мудрість, а з ким — відсутність розуму?
2. Яка у світі любов найсильніша? Як автор пояснив, чому материнська любов найсильніша?
3. Як поет доводить, що мудрість людини непідвладна ніяким земним силам? Прочитайте ці рядки й поясніть їх.

- Прочитайте одну строфу (чотири рядки) вірша з пам'яті.
- Прочитайте дві строфи вірша з пам'яті.

Леся УКРАЇНКА (1871–1913)

Видатна українська письменниця Лариса Петрівна Косач (літературний псевдонім Леся Українка) народилася у м. Новограді-Волинському. Узимку Косачі жили в м. Луцьку, а літом — у с. Колодяжному. Саме на Волині минуло дитинство Лесі. У сім'ї було шестеро дітей. Мама, відома письменниця Олена Пчілка, сама навчала дітей писати, читати, грати на фортепіано. Батьки багато

* *Мудрість* — великий розум, глибокі знання, життєвий досвід.

** *Глупота* — відсутність розуму, розсудливості; дурість.

уваги приділяли їхній освіті, розвивали інтерес до літератури, вивчення різних мов, бажання здійснювати переклади відомих іншомовних творів. На четвертому році життя Леся навчилася її читати, а на п'ятому — писати. Одна з найулюбленіших книжок — збірник сербських народних дум і пісень і «Міфи класичної давнини».

Дівчинка захоплювалася й театром. Відпочиваючи в бабусі в Гадячому, охоче, з радістю готувала для сільських дітей мамину лялькову оперету «Кармелюк» — була в ній і головним режисером, і костюмером, й актрисою. У дев'ятирічному віці дівчинка почала навчатися гри на фортепіано.

Леся з братом
Михайлом

У шестирічному віці Леся навчилася вишивати. Та найбільшим дитячим захопленням її була поезія. У дитинстві вона заучувала напам'ять і декламувала кожний вірш, що потрапляв їй на очі, насамперед байки Л. Глібова.

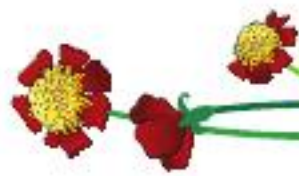
У тринадцять років Леся почала друкуватися. У 1884 р. у Львові в журналі «Зоря» було опубліковано два її вірші «Конвалія» і «Сафо», під якими вперше з'явилося ім'я — Леся Українка. А історія появи вигаданого імені така. Леся та її брат Михайлик вирішили подати свої перші вірші до львівського журналу, але наче б то негоже було відразу в одному номері публікуватися двом Косачам. Тож мама запропонувала Михайликові псевдонім Обачний, а Ларисі — Леся Українка.

Поетеса знала більше десяти мов, світову літературу, історію та філософію.

У дитинстві Леся тяжко захворіла. З недугою боролася все життя. Останні роки лікувалася в Грузії та Єгипті. Однак хвороба невблаганно прогресувала. Перемагаючи тяжкі страждання, поетеса знаходила силу працювати. Там, далеко

від рідної домівки, вона все частіше згадувала дитинство, перед нею поставали картини задумливої поліської краси. Так виникла «Лісова пісня», яка була написана за кілька днів тяжкохворою поетесою.

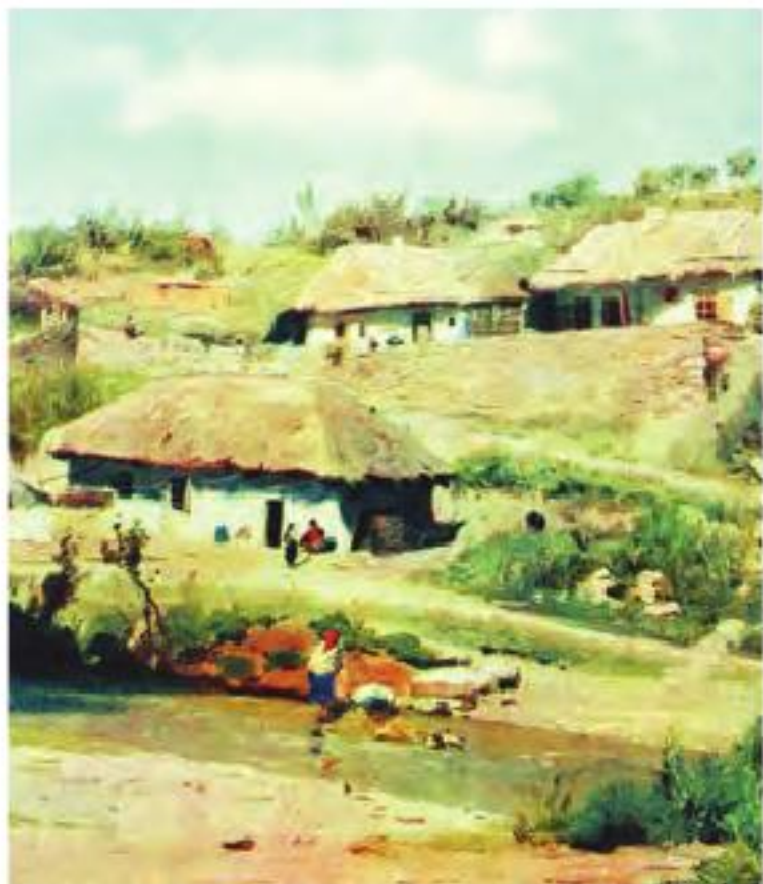
Дідусь поетеси по матері, Петро Якимович, вів свій родовід від грека-перекладача, який у Запорозькій Січі своєю кмітливістю та хоробрістю здобув визнання. Гетьман козаків Богдан Хмельницький узяв його на службу до канцелярії перекладачем (по-староукраїнському звався «драгоман»). З того часу нащадки грека й стали прозиватися Драгоманами. Згодом до Драгоман додали суфікс -ов, так і з'явилося прізвище Драгоманов. Це дівоче прізвище мами Лесі Українки.

Прочитайте вірш «Надія». Це перший вірш Лесі, який вона написала в 9 років. Дівчинка присвятила його рідній тітці Олені, яку за національні переконання царська влада заслала до далекого Сибіру.

Зверніть увагу, що його написала ваша ровесниця — дев'ятирічна Леся Українка.

НАДІЯ

В. Орловський. Хати в літній день. 1870 р.

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянути ще раз на рідну країну,
Поглянути ще раз на синій Дніпро —

Там жити чи вмерти, мені все одно;
Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкі гадки ...
Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.

1. Якими словами Леся Українка починає й закінчує вірш? Який настрій у них звучить?
2. Леся розуміє, що вдалині серце лине на рідну Вкраїну. Прочитайте ці рядки.
3. Якими словами вона підкреслює, що бажання повернутися в Україну — це сильніше за життя?

Як ви можете пояснити значення слів *палкії гадки*? Міркуючи, виходьте із значення слів: *гадка* — думка; *палкий* — щирий, послідовний у переконаннях; *потребує зосередження, напруження сил*.

Мама подарувала Лесі в дев'ять років блокнот. Мала поетеса протягом десяти років записувала туди свої вірші. У 22 роки вона опублікувала їх під назвою «На крилах пісень». Прочитайте кілька віршів із цієї збірки.

КОЛИСКОВА

Місяць ясненький
Промінь тихенький
Кинув до нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час.
Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.
Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твій прийде
З долею битися, —
Сон пропаде...
Місяць ясненький
Промінь тихенький
Кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час.

1. Знайдіть і зачитайте в тексті колискової пестливі слова.
2. У яких рядках поетеса говорить, що дитинство — найщасливіша пора?
3. Прочитайте рядки, у яких Леся Українка утверджує, що в житті людині доводиться боротися.
4. Визначте, як треба читати колискову: тон, силу голосу, паузи.

- Прочитайте твір виразно одне одному.
- Назвіть у вірші слова, що римуються.
- Прочитайте його з пам'яті.

* * *

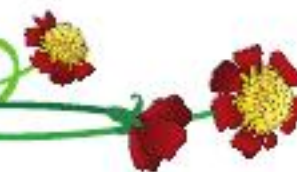

У маленькій хатинці, у тихім куточку
 Мати спить і дитина маленька.
 У віконце одчинене линуць з садочку
 Урочисті пісні соловейка.
 Спить маленький;
                                 матусину руку щільненько
 Обняли рученята дрібнії;
 Перед ним красні мрії
                                 снуються легенько,
 Невиразні, але чарівнії.
 Раптом стихло усе...
                                 і з небес залунала
 Пісня та чарівна янголина.
 Тую пісню дитина
                                 крізь сон почувала, —
 І всміхалася любо дитина.

1. Прочитайте вірш. Про кого розповідає поетеса у вірші?
2. Де спить мама з дитиною?
3. Чому, на вашу думку, Леся Українка назвала пісні соловейка урочистими?
4. Що говорить поетеса про сон дитини? (*Рученята дрібнії, красні мрії*). Поясніть значення слів-ознак (епітетів).
5. Коли для дитини залунала пісня янгола? Яка ця пісня?
6. Як на личку дитини відображалася пісня янголина?

- Доведіть, що твір пронизаний теплими й ніжними почуттями, спокоєм.
- Доберіть заголовок до вірша.

ЛІТО КРАСНЕЄ МИНУЛО

Літо краснеє минуло,
Сніг лежить на полі,
Діти з хати виглядають
В вікна... шкода волі!
Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
— І нащо зима та люта? —
Все вони питають. —
Он все поле сніг завіяв,
Хоч не йди із хати!
У замкнуті дивись вікна,
Ніде й погуляти!
Сніг з морозом поморозив
Всі на полі квіти...
Десь зима та не скінчиться! —
Нарікають діти.
Ждіте, ждіте, любі діти!
Літо знов прилине,
Прийде мила годинонька.
Як зима та згине,
І завітне ваше поле,
І зазеленіє, —
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.

1. Почитайте вірш.
2. Коли діти змогли помітити й відчутти всі принади й радощі літа?
3. Чому вони нудяться в хатині? Якими словами поетеса передає відсутність у них навіть надії, що зима закінчиться?
4. Чому діти почувають себе в хатині, як пташки в неволі?
5. Поділіть вірш на три частини: 1) зима; 2) діти нудяться, нарікають; 3) дітей заспокоюють, переконують, що скоро прийде весна.

- Намалюйте в робочому зошиті весняне поле, яке описує поетеса, заспокоюючи дітей.
- Назвіть слова, якими у вірші описана зима, літо й весна. Які слова ви б додали?

Уявіть, що за змістом вірша ви створюєте кадри кінофільму. Опишіть кожний кадр: місце, персонажі, їхні дії, розмови, картини природи... Що ви передасте в кожному кадрі: спокій, невдоволення чи упевненість?

Максим РИЛЬСЬКИЙ (1895–1964)

Максим Тадейович Рильський — відомий український поет. Народився в м. Києві. Змалку багато читав. Перші вірші написав у семилітньому віці.

Здібний і добре підготовлений хлопчик вступив одразу до третього класу київської гімназії. Згодом закінчив університет і працював учителем.

Поет багато зробив для розвитку дитячої літератури. На сторінках дитячих журналів часто з'являлися його вірші, вийшли друком книжки для малих читачів: «День ясний», «Урожай», «Квіти друзям», «Санчата діда Максима».

СИНОВІ

Ти був іще малий котигорошок,
Така собі одна із людських мошок,
Що виповзли на сонце, бо весна
Тепло лила із келиха без дна,
І щось собі блаженно лепетали, —
І от тебе розумники спитали
(Можливо, й сам слова сказав я ті):

Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?
 Серйозний, як усі котигорошки,
 Ти на питання це подумав трошки
 І відповів: людиною. Дитя!
 Благословляючи твоє життя,
 У трудну виряджаючи дорогу,
 Яку пораду чи пересторогу
 Я кращу дам, ніж дав собі ти сам?
 Будь вірним слову, що усім словам
 Із ним одним ніколи не зрівняться!
 Хай веселять тебе любов і праця,
 Хай дружби непогасної крило
 Гірке від тебе відганяє зло,
 І хай у час останній свій про сина
 Спокійно я подумаю: людина!

1. Прочитайте вірш.
2. Ким називає батько сина? Що він хотів цим сказати?
3. Яка розмова відбулася між хлопчиком і розумниками?
4. Як оцінив батько відповідь сина?
5. Яку настанову він дає сину? Прочитайте.
6. Якому слову бути вірним бажає батько синові?
7. Яка основна думка вірша? Автор вірша має на увазі розмову будь-кого з батьків із своєю дитиною. Тож яке батьківське побажання він висловлює кожній дитині?

Відшукайте слова, якими описана весна. Що підказало автору такий образ: *тепло лила із келиха без дна?*

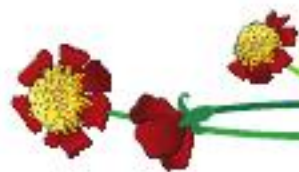
Що говорить поет про дружбу в житті? Прочитайте й поясніть.

- Прочитайте останні два рядки вірша. Який зміст надає поет слову *людина*?
- Визначте, які рядки читаються спокійним голосом, коли появляється приємна схвильованість, яка частина вірша читається з особливою теплотою й гордістю.

ЯК НЕ ЛЮБИТИ...

Як не любити зими сніжно-синьої
На Україні моїй,
Саду старого в пухнастому інеї,
Сивих, веселих завій?

Як не любити весни многошумної,
Меду пахучих суцвіть,
Як не любити роботи розумної,
Праці, що дух веселить?

1. Прочитайте вірш. Якими словами поет висловлює захоплення українською зимою, весною?
2. Прочитайте слова, якими М. Рильський описує зиму, зимовий сад, заметілі, весну.
3. Якими словами митець передав запах квітучої весни?
4. У яких рядках поет возвеличує працю?
5. До чого він повертає увагу читачів? Визначте основну думку вірша.

Прочитайте виразно вірш. Передайте голосом свої почуття, які викликав у вас твір.

- Створіть у робочому зошиті малюнок, у якому передайте красу України взимку та весною.
- Прочитайте вірш із пам'яті.

ВЕРБОВА ГІЛКА

Вербова гілка зацвіла
У мене на столі
Як символ сонця і тепла,
Ще схованих в імлі*.

Як знак зеленої весни,
Котра ще вдалині,
Як знак, що щастя сад рясний
Даровано мені.

Вербова гілка на столі
У мене розцвіла...
Прилинуть, серце, журавлі,
А в них на кожному крилі
Дар сонця і тепла!

* *Імлі́* — марево, витвір уяви; *схованих в імлі* — уявляємо (весняне тепло...).

1. Прочитайте виразно вірш.
2. Коли розцвіла на столі вербова гілка? Намалюйте її в робочому зошиті.
3. Яким символом є вербова гілка? Прочитайте.
4. Що говорить поет про весну? Коли і як прилине весна? Прочитайте.
5. Розкажіть, які картини ми вже бачимо, читаючи вірш. Які ще побачимо?
6. Який настрій викликає передчуття весни, сонця й тепла?

Створіть малюнковий фільм на окремих аркушах паперу. Підпишіть кожен кадр своїми словами.

Ліна КОСТЕНКО (Народилася 1930 р.)

Ліна Костенко — відома сучасна українська поетеса — народилася в м. Ржищеві на Київщині в родині вчителів.

Згодом родина переїхала до м. Києва, де Ліна закінчила школу й почала відвідувати літературну студію при журналі «Дніпро».

Вірші поетеси вирізняються оригінальним поглядом на світ і вмінням відтворити побачене несподіваними словами.

Ранні поезії Л. Костенко були настільки сміливими для того часу, що її поетичному слову було оголошено заборону. Однак вона не зневірилася, не занепала духом.

Поетесу добре знають і люблять не тільки в Україні, а й за її межами. Ліна Костенко написала для дітей збірку віршів «Бузиновий цар».

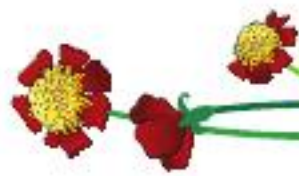
* * *

Дощі програють по городах гаму*.
Трусне зелені кучері весна.
Педалі днів натисне під ногами —
і заспіває пташка голосна.

* *Га́ма* — послідовно зростаючий або спадаючий ряд звуків (до, ре, мі...).

Засяють ночі зорями жасминно*.
А срібний дощ підніме жалюзі** —
півонії, рожеві, як фламінго***,
стоять в городі на одній нозі.

1. Прочитайте вірш. Які картини природи змалювала поетеса?
2. Чи погоджуєтеся ви, що в першому рядку авторка описує звук дощу як музичну гаму й одночасно поступові зміни на городі? Які ці зміни?
3. Про які зелені кучері говориться в другому рядку?
4. Чи вдається вам уявити в наступних рядках весну як виконавицю гри на фортепіано чи піаніно? Якщо так, то які слова підказують цей образ?
5. Якими словами поетеса описує весняні ночі? Опишіть зорі на небі, які сяють жасминно? Що вдається зобразити, а що — тільки можна побачити?
6. Якими словами Л. Костенко передала думку, що коли припиниться дощ, то... ? Прочитайте цей рядок.

З ким у вірші порівнюються півонії? Чому міг в уяві виникнути такий образ?

- Прочитайте опис картини «Півонії» української художниці Катерини Білокур.

К. Білокур. Півонії.
1946 р.

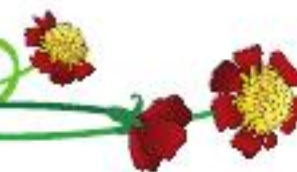
На золотистому тлі картини зображені розкішні півонії. Вони як живі, кожна пелюсточка вималювана від блідо-рожевого — до яскравішого, а серединки — біло-золотаві. У центрі пишна червона півонія. Художниця тонко підбрала фарби, точно передала красу й неповторність кожної квітки! Дивимося на них — і хочемо доторкнутися до неї, наблизитися, щоб відчути запах.

* Жасмін — кущ із запашними білими квітами.

** Жалюзі — штори, складені з вузьких пластинок.

*** Фламінго — тропічний водяний птах із ніжно-рожевим оперенням, з довгою вигнутою шиєю й довгими ногами.

- Доповніть опис півоній казковістю з вірша Л. Костенко. Зауважте, що К. Білокур любила малювати квіти живі, не зірвані.

Катерина Білокур наділена талантом від Бога. У національному та світовому мистецтві вона неповторна. Квіти городні, польові, лісові, різночасні за порою цвітіння опинялися на її картинах поряд у вінку чи букеті.

ПОЛЬОВІ ДЗВІНОЧКИ

Піднімає джміль фіранку*.
Каже: — Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось?
Чи дощу не почувалось?

Виглядає бджілка з хатки:
— У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок — як намет**.
Тільки дощ — як кулемет.

1. Прочитайте вірш.
2. Про кого в ньому розповідається?
3. Хто і як першим привітався? Прочитайте слова джмеля. Що треба передати голосом?
4. Прочитайте відповідь бджілки. Передайте голосом задоволення бджілки своєю хатинкою й увагою до неї.
5. З чим бджілка порівнює дощ? Чому?
6. Поміркуйте, чому вірш має таку назву.

Прочитайте вірш в особах.

- Роздивіться малюнок. Як ви вважаєте, чи підходить він до вірша?
- Створіть у робочих зошитах свої малюнки до прочитаних віршів.

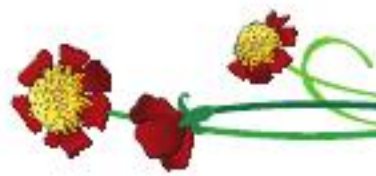

* *Фіра́нка* — занавіска на вікні.

** *Наме́т* — тимчасове приміщення з тканини, гілля; шатро.

Дмитро ПАВЛИЧКО (Народився 1929 р.)

Дмитро Павличко народився на Івано-Франківщині. Невеличкі вірші почав писати ще в дитинстві. Не оминув своєю увагою й найменшого читача. У його творчому доробку твори, написані для дітей: поема-казка «Золоторогий Олень», «Дядько Дош», «Де найкраще місце на землі», «Пригоди кота Мартина» та ін. Вони приваблюють читачів щирістю, красою художнього слова та глибиною думок.

СОЛОВЕЙКО

Ніхто так гарно не співає,
Як моя мати.
Вона самого соловейка
Навча співати.
Як мати пісню починає,
Він з неба лине
І в нас біля вікна сідає
На кущ калини.
Про комара співає мати,
Про муху-втіху,

А соловейко на калині
Дрижить од сміху.
Про Морозенка-запорожця
Співає мати,
Про те, як хлопці за Україну
Ішли вмирати...
Як віддавали за свободу
Життя юначе,
А соловейко на калині
Сидить і плаче.

1. Прочитайте вірш.
2. З чим порівняв поет спів матері?
3. Де любить співати соловейко?
4. Коли соловейко сміявся, коли плакав? Як треба прочитати ці рядки?
5. Яким рядкам вірша відповідає зміст прислів'їв?

Україна — мати, умій за неї постояти.
У чужім краю й солов'ї не цвірінькають.
Людина без Вітчизни, як соловей без пісні.
За своїм краєм і серце болить.

6. Прочитайте вірш з пам'яті.

ПОЕЗІЯ — ЦЕ ІСКРА ДУШІ

Краса навколишнього світу та людських взаємин надихає поетів творити. Усе, що нас оточує, — це поезія! Відпочиваємо на морі, у лісі, у горах, милуємося рівнинами — усе це невимовна краса — поезія! Вона вчить любити, жити, мріяти, надихає на позитивні думки й справи.

Пропонуємо вам ознайомитися з творами відомих українських поетів. Разом із ними ви поринете у світ краси слова.

Василь СИМОНЕНКО (1935–1963)

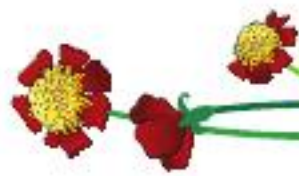

Василь Симоненко народився на Полтавщині в селянській родині. Учився дуже добре: закінчив школу із золотою медаллю. Складати вірші Василь почав ще в шкільні роки. Після закінчення школи вступив на факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Для дітей поет В. Симоненко написав вірші, казки «Цар Плаксій та Лоскотон» і «Подорож у країну Навпаки».

Я не бував за дальніми морями,
Чужих доріг ніколи не топтав —
В своїм краю під буйними вітрами
Щасливим я і вільним виростав.

Мене ліси здоров'ям напували,
Коли бродив у їхній гущині,
Мені поля задумливо шептали
Свої ніким не співані пісні.

Коли не вмів ще й букваря читати,
Ходив, як кажуть, пішки під столом,
Любить людей мене навчила мати
І рідну землю, що б там не було.

Чужих країв ніколи я не бачив,
Принад* не знаю їхніх і окрас,
Та вірю серцем щирим і гарячим:
Нема землі такої, як у нас.

1. Прочитайте вірш. Передайте голосом почуття до рідної землі.
2. Що розказав В. Симоненко про своє дитинство? Прочитайте.
3. Хто навчив його любити людей і рідну землю?
4. Якими словами митець сказав, що мати виховала в сина цю любов, коли він був ще малим?
5. У чому твердо переконаний поет? Що розказав про красу й силу рідної землі?

- Прочитайте першу строфу з пам'яті.
- Визначте основну думку вірша.
- Запропонуйте заголовок до вірша.

ГРУДОЧКА ЗЕМЛІ

Ще в дитинстві я ходив у трави,
В гомінливі трепетні ліси,
Де дуби мовчали величаво
У краплинах ранньої роси.

* *Прина́да* — позитивна якість, властивість, якою відзначається що-небудь; перевага.

Бігла стежка вдалеч і губилась,
А мені у безтурботні дні
Назавжди, навіки полюбились
Ніжні і замріяні пісні.

В них дзвеніло щастя непочате,
Радість невимовна і жива,
Коли їх виводили дівчата,
Як ішли у поле на жнива.

Ті пісні мене найперше вчили
Поважати труд людський і піт,
Шанувать Вітчизну мою милу,
Бо вона одна на цілий світ.

Бо вона одна за всіх нас дбає,
Нам дає і мрії, і слова,
Силою своєю напуває,
Ласкою своєю зігріва.

З нею я ділити завжди буду
Радощі, турботи і жалі,
Бо у мене стукотить у грудях
Грудочка любимої землі.

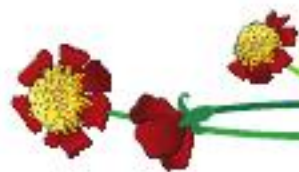
1. Прочитайте вірш.
2. Опишіть словами, які картини виникли у вашій уяві під час читання кожної строфи.
3. Якими звуками наповнені описані картини?
4. Що взяв із пісень для себе поет?
5. У яких рядках митець стверджує, що завжди буде разом із своєю країною? Прочитайте.
6. Якими словами поет доводить, що інакше й бути не може? Прочитайте.
7. Назвіть у першій строфі слова, якими В. Симоненко описує ліси й росу. Якими ви б намалювали ліс, краплини ранкової роси?

Створіть у робочих зошитах малюнки до прочитаних віршів.

Ірина ЖИЛЕНКО (1941–2013)

Ірина Жиленко — українська дитяча поетеса. Народилася в м. Києві. Закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Написала багато віршів для дітей, розкриваючи малому читачеві красу навколишнього світу. Вишли друком збірки віршів «Вуличка мого дитинства», «Казки буфетного гнома».

ВЕЧІР ГНОМІВ

Тишком-нишком, чапи-лапи,
в капелюхах, як гриби,
гноми шастають ночами —
чапи-лапи — сніг рипить...

Йдуть вони один за одним,
невдоволено сопуть,
сварять зорі, сніг, погоду,
і котів, і довгу путь.

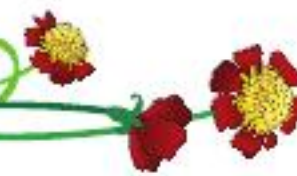
Звісно, їм таки не з медом.
Ніч. Коти. Ще й мерзнуть вуха.
Червоніють між заметів
чудернацькі капелюхи.

У торбинках гноми ті
носять сонне конфетті.
Лиш сипнуть в шибки віконні —
дітям сняться сні казкові.

В них носи — смішні, червоні,
і хода у них чудна.

Але ти не бійся, доню,
як побачиш їх з вікна.

То для них — страшна образа.
Пробурмочуть:
— Що за смішки!.. —
І розсерджені, одразу
Перетворяться на шишки.

Тишком-нишком,
тишком-нишком...

1. Прочитайте вірш.
2. Хто головні персонажі? Відшукайте рядки, у яких описані гноми.
3. Розкажіть про них. Доведіть, що гноми — казкові образи. Якими характерними рисами вони наділені?
4. Визначте, хто, кому й коли розкажує про гномів у вірші.
5. У яких рядках ми чуємо, як ідуть гноми? Прочитайте.

- Опишіть одного гнома таким, як його зобразила авторка у творі.
- Розкажіть, чому ходять гноми, ще й невдоволено сопуть.
- Поясніть, чому вірш має таку назву.
- Які слова та чиї слова прозвучали саме для вас?

Прочитайте фрагменти з «Вечірнього вірша».

ВЕЧІРНІЙ ВІРШ

Вечоріє. День відходить.
Сонно дихають поля.
Тихі зорі, повні води —
це, дитя, твоя земля!

За рікою пахнуть трави,
стука дятел по корі.
У шибках цвітуть заграви
надвечірньої зорі.

1. Якими словами авторка змальовує красу рідної природи у вечірню годину?
2. За допомогою яких слів поетеса зобразила природу як живу істоту?
3. Вивчіть вірш з пам'яті.

